

FARKAS ZSOLT

A magyar nyelvtörténeti diskurzus problémái¹

1. A hivatalos magyar nyelvtörténet-tudományi diskurzus (HD), vagy ahogy a műveletlen nép jó érzékkel nevezi, a „finnugrizmus” már jó ideje két dolgot csinál?:

1.1. mikrofilológiát (természetesen csakis a Központi Dogmával tökéletes összhangban; egyébként nagyrészt alapos, színvonalas, fontos a HD mikrofilológiája, ha gyakran csúszik bele a pöffeszkedő pitiánerségbe is), és

1.2. a Dogmatikai Kiskátét (teljes nevén A Mindörökre Érvényes és Megcáfolhatatlan, Objektív és Módszertanilag Makulátlan, Ezerszeresen Oda-Vissza Ellenőrzött, Rendszerszerűen Igazolt és Kizárólagos Tudományos Igazság Szent Bibliájának tendenciózus kivonatát) szajkózza.

A Kiskáté ma már mindenekelőtt egy hadigépezet minden egyéb ötlet, felvetés, koncepció megsemmisítésére, denúciálására, kizárására. Számtalan féligazsággal és hamissággal. Szisztematikusan konstruált tételeinek gyors elősorolása hivatott bármely új ötlet felvetőjének naivságát és dilettantizmusát azonnal demonstrálni.

Így történt, hogy „profi” az, aki a legügyesebben forgatja a Kiskátének a paradigma abszolút sérthetlenségének biztosítására megalkotott tételrendszerét minden „külső” „támadással” szemben.

Nem gondolkodik, nem kutat, nem kíváncsi többé a nyelvtörténetre, nem akar semmi újat megismerni, mivel ő (és csakis ő és övéi) már minden lényegeset, tudhatót tud.

2. Ez a probléma természetesen nem pusztán tudományos, ismeretelméleti, szakmai, hanem filozófiai, esztétikai, szociálpszichológiai, politikai, gazdasági, etikai, bürokratikus, kulturális, történelmi természetű is.

Kétségkívül a *kizárólagos* finnugor / uráli eredet a Központi Dogma. A kvázi-vallás alapító mítoszai ezt járják körbe (ld. Békés 1997³). Egy darabig még (mondjuk 1870-től max.

¹ Egy fejezet a szerző *Honfoglalás előtti germán–magyar etimológiai kapcsolatok (avagy Az ősmagyar kori szókincsben sokkal több az indoeurópai, mint az uráli elem)* című művéből.

² Mintegy 60-80 éve. Itt meg kell említenünk egy harmadikat is: megcsinálta az UEW-t, TESz-t, EWUng-ot, a HD mértékadó etimológiai összefoglalóit. (A szocializmus korában, amikor még volt tudományos élet és lehetett a munkára koncentrálni. A rendszerváltás után atomjaira hullott a tudományos élet is, és egyre inkább csak a politikai-intézményes nyomulásra és kiszorítódásra lehetett koncentrálni. A tömeges szabadidőhiány és társadalmi diszfunkciók miatt ma Magyarországon szinte minden tudományos terület légüres térben fuldokol. Az emberek túlnyomó többsége munka- és szabadidejének túlnyomó többségét egzisztenciális frusztrációban és taposómalomban tölti.)

³ Békés Vera számos mítoszt, tendenciózus történetet azonosít a finnugrista nyelvtudomány történetében, „a színtiszta tudományosság” önhőstörténeti sztorijaiban. Kezdve Sajnovicstól, mint akinek

1930-ig) érthető lenne ez a meggyőződés: amíg szedegetik-rakosgatják össze a kétségtelen ősi finnugor (fgr.) kapcsolatokat bizonyító anyagot; és a sokkal erősebben látszó indoeurópai (ieu.) jegyeket mind az utóbbi ezer évek tulajdonítják.

De az igen gyorsan (a '30-as évekre vastagon) kiderült, mennyi mindenre nincs magyarázat. Hogy amilyen biztos az ősi fgr. kapcsolat, olyan biztos, hogy nem lehet az egyetlen, a kizárólagos magyarázat. Azt mindvégig mindenki tudhatta, láthatta, hogy tömérdek elemi szó nem fgr. és nem is altaji. Ám a tárgyilagos tudomásulvétel és új koncepciók után nézés helyett a HD-ban felerősödik a „kizárólag fgr.” dogmája, és „A Tudományosság”-hoz kapcsolása (szintén kizárólagosan és 100%-osan). A megfellebbezhetetlenség hite, inkvizíciós jellege: Ez a kizárólagos igazság. Ha nem ezt gondolod, baj van veled.

Végig ott van a HD-ban a dogmatikus, az ideologikus, a militáns. Hunfalvtyól és Budenztól kezdve Szinnyein és Zsirain, Bárczin és Lakón át Ligetiig és Rédeiig. A Monarchia, a Horthyéra, a Szocializmus alatt egyaránt a topon voltak, a kizárólagos szigorú tudományos imidzszzsel. Mára lassan kihaltak a nagy nevek – mivel már minden lényegeset és egyáltalán tudhatót tudunk, ugye, a magyar nyelv eredetéről. Ez a terület tiszta pusztá – már csak őrizni kell a lángot kispapjainak. Tuti nyugdíjas állás, egy kis mikrofilológia, és a nagy titok: hogy lehet ekkora műveltség és korrektség és profizmus idebent, ha akkora tahóság, inkorrekttség és diletantizmus tombol odakint.

Szóval kívülről úgy tűnik, bürokratikus, cinikus, korlátolt lett a finnugrizmus. Akadályozza a kutatást minden más irányba. Gúnyolódik polgártársain, akiknek tudatlansága épp a HD nem meggyőző felvilágosító munkájának, ez pedig nem meggyőző eredményeinek a következménye.

lapp~magyar megfeleltetései az első tudányoshoz közeli mű lett volna, és nagy előfutárnak tekinthető (még az angol nyelvű Wikipédiába is bekerült az „összehasonlító módszer” nagy elődjeként), miközben Sajnovics „voltaképpen” a magyar–kínai nyelvrokonság híve. De ezt jellemzően nem a finnugrista diskurzusból fogjuk megtudni. Szintúgy fura történet, hogy az 1950-es évektől „divat” lett a HD-ban a „marrizmus” nagyon is fenyegető veszélyeitől óvni a tudományosságot, és persze diletantizmusáról szót ejteni; hogy mennyire káros, amikor a politika beleszól a szintiszta tudomány kérdéseibe. Ugyanakkor gyakorlatilag nem dokumentálható egy ilyen veszély a magyar nyelvtudomány történetében. Nem ismerünk marrista magyar nyelvészt, publikációt. Két Marr-ról szóló, elnagyolt cikket sikerült felkutatnia Békésnek, amit senki se olvasott stb. Hasonló a helyzet a „nem kell nekünk a halzsíros atyafiság” mitológemájával, mely kizárólag finnugrista művekben terjed, kéz a kézben a „szegény mártír szintiszta tudományosságnak mennyit kell szenvednie az ostoba nacionalista elfogultságok kereszttüzeiben” mondanivalóval – de ennek is inkább az ellenkezője, a „fgr. rokonság” tudomásul vétele igazolható. (És az ellendiskurzus felerősödése nagyrészt a HD-nak köszönhető.) Ugyanígy a „mi vagyunk egyedül a szintiszta tudányosak” egy változata az „ugor–török háború” szcenírozása: aki nem ismeri Budenz és Vámbéry műveit és elképzeléseit, az a HD-ból azt a hamis képet kapja, hogy ezek főként „módszertanilag” különböznek, azaz Budenz módszeres és tudányos, Vámbéry meg nem. Ez szintén nem igaz, ők nagyjából közös paradigmán belül, hasonló módszerekkel, előfeltevésekkel, bizonyítási eljárásokkal vitatkoznak. Stb. (Budenz – ez már az én véleményem – egészen patológus. Vannak ugyan evidens, helytálló etimológiái, de a megszállott, elfogult, agyament finnugrosításnak olyan foka tapasztalható nála, amilyen sumérosítás a sokat gúnyolt magyar sumeristáknál, vagy amilyen magyarosítás Horvát Istvánnál; ez utóbbival szemben azonban végtelenül kínos és unalmas okfejtések kísérik az ámokfutást. Remek áttekintést kaphatunk Budenz ez irányú tevékenységéről pl. a Munkácsi 1901-ből, amely minden egyes szónál minuciózusan cáfolja Budenz meghökentető erőlődéseit.)

3. **A Kiskaté** sok igazságot tartalmaz, a magyar nyelv uráli gyökerei mélyek stb., de mindent összevetve egy tendenciózus, féltudományos brosúra. Nézzünk néhány példát erre.

3.1. Rengeteg elemi, ősi szó/tő/gyök ismeretlen eredetű a magyarban? *Erről nem szól a Fákma. Ellenkezőleg, valahogy mindenki úgy tudja, hogy lényegében minden, ami ősi, az fgr.*

Csak arról szól a Fákma, hogy **a szókincs nem olyan fontos az eredet szempontjából**. A szókincs a nyelv legváltozékonyabb rétege. Szavakkal ügyeskedni – tipikus „dilettáns” műfaj, azoké, akik primitivitásukban csak ennyit látnak a nyelvből, és nem tudják, mi az a(z összehasonlító) hangtan, alaktan, mondattan, tipológia, morfoszintaktika stb., és hogy ezek sokkal fontosabb és konzervatívabb jegyek.

Nem igaz. Avagy: szintén egy negyedigazság felturbóztatása abszolút igazsággá, a tendenciózus érvelés kedvéért. Először is hatalmas különbség van az egyes szavak és szócsoportok között e tekintetben is. A primitíven etnocentrikus genealógiában gondolkodó normáltudományos paradigma számára elgondolhatatlan anomália, hogy a szókincs különböző elemei, csoportjai rengeteg szempontból nem azonos természetűek, nem ugyanúgy viselkednek, különböző fa/ággrazdokat adnak ki. (Ahogy a nyelvek összes többi jellegzetességei is.) A fazekaság vagy fémkohászat szavai másképp terjednek, mint a tajgai növény- és állatvilág nevei. A fa- vagy bőrmegmunkálási technológiák szókinccse is másként terjed, és másképp a vallási, a mitikus, vagy a mesevilág szókinccse. A főnevek másképp, mint a névmások vagy az igeragok. Vannak szavak, amelyek inkább bizonyos embercsoportokhoz kötődnek (és már az emberek, sőt csoportok is mennyiféleképp csoportosíthatók és -andók, strukturálódnak át). Más szavak pedig inkább térségekhez (az éghajlat, a flóra, a fauna jellegzetességei és a hozzájuk tartozó termelési módok sajátos szókinccse), technológiákhoz vagy irodalmi és vallási komplexumokhoz. Stb. És nemcsak a szavakra érvényes ez. Nincs olyan nyelvi jelenség, amely ne vonódna be a nyelvszövetségi szövevénybe, ami minden nyelvtörténeti változás oka, motorja és közege. Minden nyelvi jelenségnek és jelenségcsoportnak többé vagy kevésbé különbözik a története. Ezt a soktényezős bonyodalmat meglehetősen durván leegyszerűsíti, olykor pedig kifejezetten meghamisítja a szekretív-etnocentrikus, mindig mindenben egységes genealógiai fa modellje.

A magyarból a szemünk előtt, a 19. sz.-ban veszett ki több múlt idő. Ezzel szemben a *tart* szó és képződményei: *tart* (kézben / időben vmettől vmeddig / térben vhonnan hvova), *tartó*, *tartós*, *tartály*, *tartalom*, *tartalék*, *tartozék*, *tarthatatlan*, *kitart* (az álláspontja mellett vagy vkit), *betart* (szabályt vagy vkinek), *rátarti*, *eltart*, *megtart*, *összetart*, *feltartóztatathatlan*, *tartózkodik* (vhol és vmitől), *letartóztat* stb. nem fognak kipszutzulni ebből a nyelvből, csak magával a nyelvvel együtt. Ugyanezen okból lehetünk biztosak abban is, hogy a *tart* ősi magyar szó. A hozzá kapcsolódó grammatikai anyag, formánskészlet nagy része újabb, változékonyabb, mint a szó. Ami, hm, ismeretlen eredetű. És, hm, nem bevallottan az. (Ld. a germán és indoiráni szóösszevetéseknél.)

Nyelvenként és konstellációnként változik, mely jegyek változékonyabbak. Ami mégis kiemelhető: bizonyos morfológiai, alaktani jegyek (hogy hogyan épül fel egy szó) stabilabbak. Pl. a szóeleji msh.-torlódás elkerülése szuperrégi, supermasszív jegynek látszik a magyarban. Párszáz éve azonban, a modernitás korában feladta ezt a szigort. Ma már a *strand* sem hat különösebben idegenszerűnek.

Aligha meglepő módon jóval több szó megy át egyik nyelvből a másikba, mint morfoszintaktikai szerkezet. (Eleve abszolút számuk is radikálisan különbözik, másfelől súlyuk, jelen-

tőségük mérése, objektív összevetése az ősiség szempontjából bizony nem triviális.) Ám (ha csak nem nyelvváltásról van szó) ezek túlnyomó része szókincs-bővülés: az új jövevények kevésbé érintik az ősi szavak használatát. Minden más nyelvi jegyre és jellemzőre érvényes ez. Mindegyiknél csak azokat az eseteket szabadna tekintetbe vennünk, ahol a jövevény kiszorítja az „örökölt” szót. Ez viszont a szokásos módszertani nehézségekbe ütközik, épp az ősi anyagnál, ahol ezek megkülönböztetése már ritkán lehetséges.

Így is a legkülönbözőbb sorrendeket láthatjuk a legkülönbözőbb tudósoktól a legkülönbözőbb nyelvi jegyek változékonysága/konzervativitása tekintetében. Szerebrennyikov pl. a roppant tanulságos csuvas kapcsán ezt a változékonysági sorrendet állítja fel: bizonyos 1. hangok, 2. szavak, 3. mondattani szerkezetek, 4. szavak jelentésbővülései, 5. képzők, 6. szó szerkezeti változások előidézése. Érdekes – és bizonyítással általános érvényű – megfigyelés, hogy 7. mindeközben a két nyelv közötti hasonlóságok viszont „bebetonozódnak”.⁴ Itt tehát, nota bene, az összehasonlító hangtan üdvöskéi, „kemény tényei”, a hangok a legváltozékonnyabbak.

De az újgrammatikus közhelyet – „a szókincs a legváltozékonnyabb, a legkevésbé informatív az eredet szempontjából”⁵ – cáfolja az angol és a német esete is. És a fenti csuvas példától is nagyon különbözik. Angol~német viszonylatban a szókincs az, ami sokkal közelebb maradt egymáshoz és világosan tanúskodik néhai közelségükről. A morfoszintaxisuk viszont vadul különböző lett. Nagyon másképp épül fel a német szó és mondat, mint az angol. E két nyugati germán nyelvénél a változékonysági sorrend így kezdődik: 1. szó szerkezeti változások (csuvas: 6!), 2. mondattani szerkezetek (csuvas: 3), 3. hangok (csuvas: 1), és a legstabilabbak a szavak, jelentésbővüléseik és képzők. A németnél nyilván (új)latin (esetleg mélyebben italicus-kelta) hatásról van szó, az angolnál pedig pidginizáció történt (állítólag dán / óészaki telepesek révén, noha ez aligha kielégítő magyarázat).

De az alpárián egyszerű ok a szókincs változékonyságának hangsúlyozására a HD Kiskátéjában, hogy a szókincs mond ellene leginkább, a legnyilvánvalóbban a fő dogmának, a kizárólagos uráli eredet tételének (és a KisPÉK-konceptciónak⁶). Az egyenletes távolodással számoló glottokronológiai módszer is azért adott ki ilyen nagy számokat „az uráli” (i. e. 5000) / „fgr.” (i. e. 4000) / „ugor” (i. e. 1000) szétválására, mert még a mikrofilológiai vadul felturbózott, elfogult megfeleltetésekkel együtt is nagyon kicsik a közös szóanyagok.

Érdekes tudáspszichológiai jelenség, hogy a HD-profik láthatólag „őszintén” nincsenek tisztában az ismeretlen és megoldatlan eredetű szavak arányával és jelentőségével az ősmagyar kori szókincsben. Nem tudnak erről a problémáról. Sem a Kiskáté, sem a szakirodalom nem beszél ilyesmiről. Hisz minden, ami ősi, az uráli, „mint tudjuk”. Mindenkinél a fejében az

⁴ Ld. Róna-Tas 1978, 278–81, aki szintén hangsúlyozza, hogy az egyes nyelvi jegyeken belüli elemek között nagy különbségek lehetnek. (Ld. még Marcantonio 2006, 8. és 9. fejezet.)

⁵ Amúgy persze az újgrammatikusok is a szavakkal bíbelődnek a legtöbbet, és leginkább ezekre alapítják a tételeiket.

⁶ „Kis, Primitív, Észak-Keleti, zárt, színfinnugor nyelvű, halász-vadász, később nomád állattartó népcsoport i. sz. 5-600 körül rásodródik a sztyeppére, kicsit eltörökösödik, végül 900 körül a Kárpát-medencében landol” – a HD dogmája a magyar nyelv és nép kizárólagos eredetéről; és egy ezzel összekapcsolt kimondatlan előfeltevés, miszerint a magyar minden nyelvnél/kultúránál fejletlenebb: miközben hatalmas mennyiségű szót vesz át más nyelvekből, egyet se ad át más nyelvekbe (kb. i. sz. 1500-ig).

1924-es Tolnai-féle statisztika nagyon hamisan interpretált számai vannak, miszerint a modern magyarban (használati statisztikailag) 80-90% az ősi, „azaz” uráli szavak aránya. Ez az „azaz” először is tévedés, tudománytalanság, „dilettantizmus”. Ha ezt nem feltételezzük amúgy kitűnő tudósok sokaságáról, akkor viszont hazugság. Persze nem tudatos; épp az imént hangsúlyoztuk, hogy az ismeretlen szóállomány méretével és jelentőségével kapcsolatos „tudatlanság”, reflektálatlanság „őszinte” és igazi. De persze mégse annyira tudat(ta)lanok, mégse annyira „tájékozatlanok” a komolyabb áttekintéssel rendelkező HD-profik, vö. Benkő (1962) is erősen csodálkozik, hogy’ lehet Tolnainál csak 3% az ismeretlen eredetűek aránya. De Benkő is inkább pápa volt, mint kutató, a kispapok pedig végképp nem arra esküdtek-szerződtek, hogy a bizonytalanságokat, megoldatlanságokat abajgassák, hanem hogy Az Egyetlen Uráli Igazságot képviseljék. Naivak tehát, vagy cinikusak? Az elfojtás az a folyamat, amely ezt a különbséget eltörli.⁷ Az, hogy nem veszik észre ezt a problémát, hogy egy szó se esik erről; az, hogy minden fronton aktívan finnugrosítanak (és KisPÉK-esítenek); és az, hogy ennyire militánsan lépnek fel minden, a Dogmatikát bármely ponton sértő elgondolással szemben – ugyanannak a folyamatnak a megnyilvánulásai, ugyanannak a betegségnek a tünetei. Sőt, a KisPÉK-elv figyelemre méltó módon az ellendiskurzus (ED, a magyar különleges ősi kultúrnyelv voltában hívók) elfogultságának az ellentettje.

3.2. Nade a **tipológiai hasonlóságok**?⁸ A mindenféle **nyelvtani jellegzetességek**?

A kétségtelen és fontos információk mellett meglehetősen tendenciózus elősorolásokat látunk a Kiskátében és a HD reprezentatív dokumentumaiban. Elvértve kapunk csak tárgyilagos képet a különböző nyelvekről és nyelvcsoportokról. Minden adatot, tényt, összefüggést a központi dogma szelektál és szervez, hangsúlyoz vagy hallgat el.⁹

Sosem felejtik ki pl. a **mgh.-harmóniát** vagy hangrendi egyeztetést mint az uráli rokonság bizonyítékát, de azt az elemi információt, hogy az uráli nyelvek zömében nincs, nem fogjuk megtalálni semmiféle laikusoknak szóló szövegben, sem az egyetemi tankönyvekben, sem máshol. Nincs hangrend a legközelebbi „rokon” nyelvekben, a manysiban és a hantiban. (Mindegyiknél egy nyelvjárásban fordul elő, igen korlátozott formában, török hatás lehet,

⁷ A neurózis az a népbetegség, amely ilyen és másilyen elfojtások rögződése és „tudattalan” terjesztése. Az elfojtás másik arca az elnyomás. Ld. Fromm 1947, Bevezető. Az ismeretelméleti igazság természetesen vezérlő csillag, tájékozódási pont.

⁸ Amiről persze gyakran elmondják, hogy a nyelvtörténeti eredet kérdésében nem a leginformatívabb. Vagy hogy minden nyelv többé vagy kevésbé kevert tipológiaiilag.

⁹ Ld. pl. Lakó György előadásában: Boros–Rapcsányi 1975, 114–7. Eleve a „hitetlenekkel” szemben fogalmaz meg mindent. Muszáj persze, hisz valóban minden természetes intuíció ellenére, és igen távoli nyelvekről kell a „rokonságot” bizonyítani. Ez az „elleniség”, „szembeniség”, drámai dramaturgia, antagonisztikus szcenírozás ugyancsak nyomot hagy az érvelésen: roppant tendenciózus lesz. Az első érv (a szókincs nem olyan fontos, az csak a laikusok kenyere: „ez a ferde felfogás annak a következménye, hogy akik nyelvtudománnyal nem foglalkoznak, általában csak szavakban gondolkoznak”) után a hangzóállományok közelsége a következő: „A finn nyelvben nincs egyetlen olyan hang sem, amelynek kiejtése nekünk, magyaroknak, komoly nehézséget okozna.” Nos, valóban. Csakúgy, mint a latin vagy a német nyelvben sincs olyan hang. Viszont ezekben a nyelvekben megvannak a *b, d, g, c, f, s* hangok is, amik a finnben nincsenek (ill. csak idegen eredetű szavakban). Másfelől, érdekes, hogy Lakó nem a („legközelebbi rokonnyelv”) hanti-manysit hozza példaként, amelyek a hangzóinak nagyjából harmada éppenséggel „olyan hang, amelynek kiejtése nekünk, magyaroknak, komoly nehézséget okoz”. Stb.

ahogy a mariban és a mordvinban.) A mariban és mordvinban is csak bizonyos toldalékokat érint, és a tövek lehetnek vegyes hangrendűek (ezért valószínű, hogy késői török hatás). A finnben (épp fordítva) van ugyan egy valóban igen szigorú, palatális/veláris harmónia a tövekben, de a toldalékolásban már csak egy igen korlátozott formája.¹⁰ Az észten viszont egyik sincs. Ahogy nincs mgh.-harmónia a számiban, a komiban és az udmurtban, sem a számojéd nyelvekben.¹¹ Ilyesmik sosem szerepelnek az „istenbizonyítékok” szokásos felsorolásában.

Vagy hogy ezzel szemben az altaji nyelvekre tényleg elég szigorúan jellemző. (Bonyolult, több paraméteres illeszkedési szabályokkal.) Ahogy egyéb tipológiai jegyekben is az altaji legalább olyan közel van. Nemkülönbön az ieu.¹² A szokásos ieu.–magyar összevetések jellemzően a különbségeket hangsúlyozzák. (Az „agglutináló” és „flektáló” szembeállításáról ld. a 4.2. fejezetet.)

Összegezve: a mgh.-harmónia vagy hangrendiség „az” uráliban inkább nincs, mint van. Sokkal inkább erőltetett hipotézis, mint tények elfogulatlan összegzése. Az „egységes uráli alapnyelv” téves előfeltevésén alapul, és – ahogy a szókincstan sem – ez sem igazolja. Az érvelés féligazságokra támaszkodik és teljesen körben forog. Lényegében a finn, magyar, török, mongol, mandzsu-tunguz, koreai, jukagír, csukcs és etruszk vannak mélyen érintve.¹³ Ebből kár azt kihozni, hogy a számiban, észten, komiban, udmurtban, manysiban, hantiban, nyenyecben stb. is biztos megvolt, csak biztos kiveszett. „A nyelvtudomány mai állása szerint” egyáltalán nem lehet megmondani, még a korát sem, nemhogy az okát, funkcióját; viszonylag friss jelenség is lehet.

„Hasonlóképpen ősi, az uráli nyelvekkel közös hangtani vonása a magyarnak az, hogy szó elején **kerüli a mássalhangzó-torlódást.**”¹⁴ Csakúgy, mint az összes altaji nyelv. (Stb., etruszk, baszk, sémi, sumér, tibeti, jukagír nyelvek.) A permiben viszont van szóeleji CC-.

„A magyarban is megőrződött közös vonásként említhetjük még az **első szótagra eső szóhangsúlyt.**” (Uo.) A központi dogma, mint a zsarnokság a versben, mindent átítat: a fenti mondatban pl. a „megőrződött” szó. Valóban ősrégi tulajdonsága lehet ez a magyarnak is, és még számos nyelvnek; erősen tőhangsúlyos pl. a germán, a korai latin, a q-kelta stb. (NB. a török véghangsúlyos.)

Nézzük a **tagadás** kifejezését, ami vélhetőleg nem a legváltozékonyabb egy nyelvben, mivel igen elemi funkció, és szinte minden nyelvi szintet érint (mondatszerkezet, szófajok, szintaktikai, nyelvtani megoldások, lexikai elemek stb.). A magyar *ne/m* a legtriviálisabb nyilvánvalósággal, nemcsak mondattani és szófaji viselkedésben, de hangalakban is a meglehetősen

¹⁰ Megkülönbözteti az elől (*ä/ö/y*) és a hátul képzett (*a/o/u*) mgh.-kat, ezek nem keveredhetnek egy szóban (érdekes, hogy az elől képzett *e/i* semlegesek). De a toldalékolásban már csak egy *ä/a* oppozíció van.

¹¹ Ez alól egy nüansznyt a nganaszan kivétel, amennyiben a toldalékolásban figyelembe veszi az *i* és *ü* jelenlétét a tő utolsó szótagjában. Ld. Várnai–Wagner 2003.

¹² E fogalmak nem véletlenül lettek fontosak, használhatóak, de ne feledjük, mind az „altaji”, mind az „uráli”, mind az „ieu.” kategóriái roppant bonyolult összefüggérendszeret egyszerűsítenek le, és hagynak figyelmen kívül – főként ezek folyamatos egymásra hatásait.

¹³ Joseph Greenberg szerint az ieu. is mgh.-harmonikus volt. Ahogy az „eurázsiai” is. (A japán és az eszkimó-aleut kivételével mindegyik idetartozó nyelvcsaládban kimutatja nyomait. Ld. Greenberg 2002, 32–56.)

¹⁴ *A magyar nyelv uráli vonásai*. Digitális Tankönyvtár.

egységes ieu.-hoz (**ne-/ni-/no-/na-*) tartozik. És különbözik a viszonylag egységes urálitól.¹⁵ A HD szörnyen hipotetikus, soklépéses és minden lépésében igazolatlan okfejtésekkel maszatalja el a *ne/m* etimológiáját, és mindentől független „magyar” fejlődésként próbálja beállítani, természetesen egy „fgr. ősgyökből”.¹⁶ Vagy – egy teljesen más verzió – néhány szórványos, jól láthatóan ieu. hatást tükröző manysi, hanti és komi szónak felelteti meg. (Részletesen ♠ *ne/m* ~ *Nei/n*, *no/t* az összevetési szótárban.) És „természetesen” a *ne/m* szót és képződményeit ott találjuk minden tankönyvben és ismeretterjesztő szövegben az „uráli rokonság bizonyítékai” között. Igazi „tudományos” csalásrendszer.

Amit nem veszek észre, amiről nem beszélek, az nincs – ez a tipológiai és nyelvtani és egyéb hasonlóságok és különbségek összevetésének a fő szabálya a Kis és Nagykátéban. A „nyelvcsaládokat” csakis élesen elszeparálva, az alájuk sorolt nyelveket csakis egymás kontextusában vizsgálom, és csakis azt tekintem ténynek, ami legalább kettőben közös. Tipikus dogmatikus, paranoid zárt kör. E dogmatizmus autoriterségének mértéke nyilvánvaló összefüggésben van a központi dogma hamisságának mértékével. És aztán jönnek, tudományos ál-orcában, a minden tényt és logikát felülíró állítások: „A magyar az egyetlen fgr. nyelv, amelyben semmi nyoma a tagadó igeragozásnak [pontosan fogalmazva: tagadóigének], de nem kéltelkedhetünk benne, hogy valamikor itt is meg kellett lennie.”¹⁷

Különösen a laikusok számára szóló szövegekben: különleges, csak a fgr. nyelvekre jellemzőként mutatnak be olyan jellegzetességeket, amelyekről minden nyelvész tudja, hogy nem azok. „Az esetragok és azok elemeinek történeténél is beszédesebb a határozóragrendszer felépítésének az irányhármasság szerinti tagolódása, amely jellemző uráli sajátosság.”¹⁸ Csakis ilyen megfogalmazások. (És természetesen gyorsabb lenne azon nyelvek felsorolása, ahol ez az irányhármasság nincs meg. Éppígy azon nyelveké, ahol nincsenek esetragok. Még rengeteg ilyen „uráli sajátosságot” lehetne felsorolni, amelyeket azonban egy mondatban is összefoglalhatunk: az uráli nyelvek zömmel nem pre-, hanem suffixumokat használnak.)

„Az **igekötők** általában irányjelölő határozókból alakultak ki, és meg is tartották irányjelölő funkciójukat. Valamint még megfigyelhető a magyarban is kialakult hasonló jelenség [!], az igekötő irányjelölésen túlmutató aspektusjelölő funkciója. A manysiban és a magyarban is az igekötők a folyamatos és befejezett szemléletet különítik el. Általában az alapige a folyamatos szemléletű, míg az igekötős ige befejezett, az igekötő perfekтивáló.”¹⁹ Csakúgy (ponto-

¹⁵ A nyelvi elemeknek, jellegzetességeknek számtalan aspektusa van. A nyelvtörténeti szakma ezek közül csak azokat vizsgálja, amelyek az eleve elrendelt korpuszban, „szakterületükön” találhatóak. Pl. a NUL (*Negation in Uralic Languages*) eminens tudósai kizárólag egymás kontextusában vizsgálják „az” uráli nyelvek tagadásformáit, és egyetlen szó se esik arról, hogy a magyart azért nem kizárólag, sőt még csak nem is elsősorban az uráli felől kellene vizsgálni.

¹⁶ A sokszor leírt szintagma: „a magyar nyelv önálló életében keletkezett” egyúttal mindig azt is jelenti a HD-ban, hogy „a magyar nyelv kozmikus elszigeteltségében keletkezett”. Az 1500 év magányban, i. e. 1000-tól, „az ugor egység felbomlásától” i. sz. 500-ig, a török hatásig. Pár iráni jövevényt leszámítva, de azok is inkább a vége felé vagy később, az altajival együtt jönnek.

¹⁷ Bereczki 1986, 36. Nyelvtörténet iránt nem érdeklődő volt magyar szakos csoporttársam, akitől rám maradt e tankönyv, ezt írta e mondat mellé: „HISZI A PISI”.

¹⁸ *A magyar nyelv uráli vonásai*. Digitális Tankönyvtár. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_536_MagyarNyelv/ch10s04.html

¹⁹ Wikipedia https://hu.wikipedia.org/wiki/Manysi_nyelvtan

sabban a manysiban kevésbé), mint a germánban, szlávban, latinban, óindben és másutt. A manysi-hantiban és az észtnben sem ez az egyetlen jele az ősi, folyamatos ieu. kapcsolatoknak. (Egyébként pedig nem jellemző az uráli nyelvekre.) A magyar igekötő jó ideje a legközelebb a némethez áll.

Mikori a magyarban az igekötő, és tényleg az ieu.-tól függetlenül jött létre? Jócskán ősmagyar kori, és kizárt, hogy az ieu.-tól függetlenül jött létre, annyira sok a hasonlóság közöttük. Kiss–Pusztai 411: „E szófaj az ugor korig vezethető vissza (pl. *ki*), de rendszerré szerveződése ómagyar kori. Alapjai 'hová?' irányú határozószókból (más nyelvek igekötőzésének hatásától függetlenül) alakultak ki.” Roppant kétes a mellékes, apodiktikus, és nem indokolt állítás, miszerint „más nyelvek igekötőzésének hatásától függetlenül” alakult ki a magyarban.²⁰ Az újgrammatikus ördögi kör: az előfeltevések és a végkövetkeztetések mindig ugyanazok. Pl. az egyik fő alapgondja, hogy a különböző nyelvek lényegében nem hatnak egymásra (különösen nem ama mélységes mély lingvisztikai jellegzetességeikre, amikhez a laikus nem ért), arra „jó”, hogy eleve elhárítsa a „nem rokon” nyelvek történelmi kapcsolatainak, egymásra hatásainak még csak a gondolatát is. Ezek vizsgálata „így tehát” már automatikusan „dilettáns” dolog. (Avagy „areális nyelvészet”, ahol már nem kérdés, mi szúzi ősi és mi idegen-jövevény.) Ez a dogma persze (miként a mai keresztények csodákban való hite) csakis az ősiségre érvényes. Minden tény, intuíció és vizsgálat azt mondja: ha két nyelv évszázadokig intenzív kapcsolatban van, akkor nemcsak hatnak egymásra, keverednek, módosulnak nyelvi elemeik, tulajdonságaik, megoldásaik, hanem közös újításai is lesznek.²¹ A HD-ban akkor is tilos a nyelvi egymásrahatások, mélyebb kapcsolatok pusztá létét is feltételezni az ősiségben, ha – mint az ó- és középmagyar kori igekötőrendszer esetében – a legnyilvánvalóbb pozitív tények igazolják ezeket; sőt mindenki elismeri és vizsgálja a mélységes és szövevényes (honfoglalás utáni) hatásokat, amelyek a magyart érik a három legerőteljesebb igekötőző, a latin, a felnémet és a szláv részéről (de a magyar persze egyikre se hat).

²⁰ Az egyik ősforrás: „[Zsiri Miklós] *Az obi-ugor igekötőkben* (1933) bebizonyítja, hogy az obi-ugor igekötők nem idegen eredetűek, hanem rendszerük vitathatatlanul ősi előzményekből szervesen kialakultak. A manysi és a chanti igekötők genetikai kapcsolatban vannak egymással: kialakulásuk már az obi-ugor alapnyelvben megindult, továbbfejlődésük pedig az obi-ugorság különválása óta párhuzamosan folyik. E tanulmánynak is fontos magyar vonatkozása van: a magyar igekötők, amelyek közül mindössze háromnak-négynek van az obi-ugor igekötők közt etimológiai megfelelője, nyilvánvalóan nyelvünk különletében fejlődtek ki, de már az ugor alapnyelv rendelkezhetett azokkal a kedvező előfeltételekkel, amelyek lehetővé tették, sőt igazában előkészítették az igekötők későbbi kialakulását.” (Lakó 1956) Hasonlóan nyilatkozik később Kálmán Béla: „A finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben (magyar, vogul, osztják) és az észtnben fejlődtek ki teljesen a ma is eleven igekötőrendszerek. Hogy miért nem voltak meg az uráli alapnyelvben az igekötők, azt talán az is okozta, hogy hiányzott az alapnyelvben a prepozíció szófaja. Az ugor korban azért már számolhatunk igekötők meglétével, hiszen mindegyik ugor nyelvben azonos módon használják őket, több igekötőnk pedig finnugor tövű, mint az *el-*, *ki-*, *át*. Az ugor és az észtn igekötőrendszer azonban egymástól függetlenül fejlődött.” De nem az ieu.-tól függetlenül, amit épp az bizonyít, hogy e nyelvekben nincs prepozíció, így prefixum se lesz belőlük (annál több a névutó, amikből szuffixumok lesznek gyakran) – és ez az egyik meghatározó jegye az igekötők tárgyalásának.

²¹ Pl. a „totálisakcióminőség” (‘vmit vmivel teljesen befed’) igekötője az oroszban: *iz/ranit’* ‘összese/sebez, sok sebet ejt vkin’, *is/kusat’* ‘összecsipked’ (Kiefer 2007, 10. fej.) biztosan összefügg a magyar *össze-* igekötővel, jelentéstani funkciója és alakja egyaránt erre mutat. És az *össze* lehet a *vissza* rég elkülönült változata (utóbbi vö. a szláv *iz’-ból/-ból’*).

Ismét csak a dogma jelöli ki a „tények” körét. Az ómagyar kori igekötőzés már mélyen és sokrétűen hasonlít az említett ieu. nyelvekéhez, áramlásuk, kölcsönzésük, egymásra hatásuk intenzív. De a folyamat eleje, a korábbi konvergencia, ami ezt lehetővé tette, annak „semmi köze” az ieu.-hoz, és „kizárólag és tökéletesen magyarázható az ugor kori előzményekből”. (Mellesleg addig semmit nem fogunk jól tudni, amíg a manysi és hanti ősi / régi ieu. kapcsolatait sem tisztázták.) Hogy ne kelljen a honfoglalás előtti ieu. kapcsolatokkal számolni – a leg-evidensebb történelmi realitással – azonnal működéskébe lép a dogma(tika), és minden általában vagy ad hoc „elmélet” vagy „módszer” csak ezt szolgálja.²²

Mindegyik említett erősen igekötős nyelvben, többféle paraméter szerint, fokozati különbségekkel, de igen hasonló jelenségeket látunk: az irány/helyzetjelző határozószók az egyik legfontosabb forrása ennek a szófajnak (morfémátípusnak), értelemszerűen kapcsolódnak igékhez, többszörösen hasonló funkciókat látnak el: a cselekvés irányjelölősei; aspektus: befejezettség, folyamatosság; akcióminőségek: gyakoritás, tartósság, mozzanatosság stb. A szlávban csak a szó hordozza az aspektust, a franciában csak a szintaktikai kompozíció, a magyarban és a németben pedig egyesesen, plusz az igekötő. Utóbbiakban (és a korai latinban) elválhatnak az igétől, a szlávban és a latinban nem. E különbségek mellett az a szembe-tűnő, hogy ezek a nyelvek mennyire hasonló rendszerrel fejezik ki az igék irányait, aspektusait, akcióminőségeit. Ennyire sokparaméteres egyezés nem lehetséges „véletlenül”, annak pedig, hogy ezeket valamiféle „ontológiai” vagy „logikai szükségszerűség” kormányozná ugyanazon megoldások felé, ellene mond, hogy más nyelvek többé vagy kevésbé, de másképp fejezik ki az igék említett specifikációit. A magyarban az teszi külön gyanússá az ieu. eredetet, hogy a magyarban (uráliban, altajiban) tömérdek szuffixum van, de prefixum nagyjából csak az igekötő (plusz a *leg-*; van még más?); és a prefixum ieu. jellegzetesség (uráliban, altajiban sem jellemző).

Az angol szintén nincs messze a némettől/magyartól. Egyrészt természetesen jócskán ismeri ugyanezt a típusú igekötözést: *override, insight, outscore, ongoing, download, upheaval, offspring, forgive, beloved* stb. Az óangolban jóval erősebb. Persze az angol, mint az uráli nyelvek, inkább a posztpozíciót kedveli: *take out, get back, put up* stb. (És segédigével tagad, mint az uráli nyelvek; más germán nyelvben nincs; a keltából eredeztetik.) És az igék többségénél nincs prefixumos igekötő, nincs **outtake, *backget, *upput*.

Mindenesetre a *meg* (~*mög/é/ül/ött*) és az *el* (~*?el/é/ől/ött*) már a legelső írott forrásokban csak befejezettséget jelölnek. (Vö. HB: *torkukat mige szakasztja vala*. Königsbergi Töredék [1200-as évek eleje]: *ele menván Betle[hembele]*.²³ (Az 'away, Weg-' jelentésű *el* csak 1528-tól

²² Pl. az igekötők „objektív” „fejlődését” vizionálják. (Miközben a „fejlődés” szó szigorúan megőrzi két-értelműségét: hol csak egy folyamat előrehaladását, hol pedig minőségi különbséget jelöl.) Mitől lenne „fejlettebb” az az igekötőrendszer, ahol „már” az igekötő nem válhat el az igétől, vagy „már” fel sem ismerhető egyes szavaknál, hogy igekötős igék? A régiségüket feltétlenül mutatja, de „fejlettségüket” aligha; ezt inkább „sorvadásuknak” lehetne nevezni, ami épp az el nem váló jelleg egyik következménye. Miért lenne szükségszerű az igekötők grammatikalizációjának fokozódása, és annak egyetlen lehetséges módja? Mitől lenne „fejlődésük” egyedüli végpontja a deszemantizáció, és az el nem váló affixum jelleg? (Ld. pl. Pátrovics 2002 áttekintését.) És mindez egymástól függetlenül, afféle „logikai szükségszerűségként” vagy „természeti törvényként”?

²³ Épp ezért nem lennék biztos benne, mint a HD, hogy a fenti *mige* és *ele* ejtése *migé* vagy *elé*, ami azonos lenne a mai latívuszi határozószókkal. Furcsa jelenség, hogy az ősi latívuszi (és lokatívuszi?)

adatolt, és a R. *elw* 'túl' jelentésű szóval függ össze. ♠ *el-* ~ *Er-*.) Minimum ezek tehát nagyon régiek. Két biztos precedens, amiből valószínűsíthető, hogy a többi nagyon hasonló szerepű határozó is viselkedhet igeekötőként, és egyáltalán az igeekötősödési folyamat is régi.

Kifejezetten jellemző a magyarra, hogy az igeekötők megtartják önállóságukat is, olykor elválnak az igtől, sokféle mondatbeli funkciót vehetnek fel,²⁴ megőrzik határozói voltukat, névutók (sőt ragok) képződnek belőlük – mindez a magyar mondat különleges variabilitásával van összefüggésben.²⁵ A szintaktikai sokszínűséggel. A történelmi és strukturális rétegzettséggel és összetettséggel. A közlekedőnyelvi szereppel.

Az olyan, meghatározó hangtani, morfológiai, tipológiai stb. jegyek, mint a nyíltszótagosság, a flexió, az agglutináció, az izoláció mértéke, a mgh.-harmónia, a mgh.-hosszúság szemantikai értéke, a (de)diftongizáció, a (de)palatalizáció, (de)nazalizáció stb. nem (vagy hébe-hóba) követik a nyelvcsaládok határait. Az izoglosszák keresztsbe-kasul szelidesik egymást. A mai meghatározó nyelvcsalád-kategóriák evidensek, ám jelentőségük jócskán el van túlozva. Ez akadályozza a kutatást, különösen az írásos és történelmi dokumentumokban szegény, nyelvileg is kaotikusabb kelet-európai térségben. A legkülönbözőbb nyelvi jelenségek a nyelvcsaládokétól független izoglosszáinak egymásra vetítése rajzolhat ki lappangó történelmi és nyelvi szubjektumokat, konstellációkat, szubsztrátumokat.²⁶

3.3. Na és a Központi Dogma körüli, alapvető terminológiai visszaélés.

Az „ősi örökség” kategória alatt a HD mindent összemos, aminek összetartozása igen kétséges. Vegyük pl. az „ősi örökség az ugor korból” kifejezést.

A) szintaktikailag nagyrészt azonos az „ősi örökség a fgr./uráli korból” kifejezésekkel. Többnyire *szinonimákként* is értik őket, beleértve a finnugrista és egyéb szakembereket is – akik természetesen tudják a különbséget, csak nem veszik figyelembe. Pedig a kifejezés

l majd minden ősi irányjelző határozószónál ott van (*kü/l, fe/l*), sőt újra odakerül, vö. *me/l/l/ett, a/l/ul, e/l/öl, be/l/ül*, és csak a *meg* és a *le* esetében nincs nyoma.

²⁴ Pl. olyan, fontos mondattani szerep, mint eldöntendő kérdésnél az 'igen' funkciója. Vö. *Megtaláltad, amit kerestél? – Meg.* Vagy anaforikus funkcióban: – *Meg-e? Még többet is, mint amire számítottam.* Ez nyilván összefügg a hely/irány határozói/„névutói” használatok elemi voltával. Vö. *Julcsi (hol van)? – Kinn.*

²⁵ Ami nem utolsó sorban annak köszönhető, hogy – ki tudja, mióta – a fókuszálás és a téma/réma-megkülönböztetés (egyaránt és párhuzamosan) a hangsúly és a mondat szórendje segítségével történik. E feltehetően ősi „kettős vezérlés” miatt nem lehet a magyart besorolni egyértelműen az SOV vagy az SVO hagyományba. Az S (alany), V (ige/állítmány), O (tárgy) minden sorrendben előfordulhat, jelentéses, funkcionális módon.

²⁶ A leideni ieu.-ista nyelvészek (Beekes, Boutkan, Kuiper, Lubotsky, Schrijver stb.) az ieu. „alatt” két (vagy három) szubsztrátumot különböztetnek meg. „Substratum A1, which is mainly reflected in Germanic, but also left traces in Italo-Celtic and Balto-Slavic, is claimed to have had *a : *i : *u vocalism, prenasalization, initial consonant clusters *Kn- and *Kl-, as well as a remarkable alternation of root-final stops, including geminates.” (SlavIL 14) „Kuiper’s distinction between A2 and A3 was called into question by Beekes (1996: 217), who proposed to group these two together under the name 'European' [... or] 'Pre-Greek'. [... Schrijver] tries to link the Pre-Greek substratum to 'Minoic' (attested in Linear A) and Hattic. In his view, we are dealing here with the language of the first agriculturalists, who migrated from Asia Minor to Central Europe through Greece and the Balkans and whose language left traces in Anatolian, Greek, Albanian, Germanic, Balto-Slavic and Italo-Celtic.” (SlavIL 15)

B) szemantikailag nem mást takar, mint hogy az „ugor”-ként kategorizált szó *nem* „finn-ugor”/„uráli”. *Nincs* meg a számi, a finnségi, a permi, a volgai, sem a szamojéd nyelvekben, *csak* a meglehetősen különálló hanti-mansyiban²⁷ és magyarban. Ehhez képest

C) pragmatikailag ez a kategória képezi a magyar nyelv „finnugor/uráli rokonsága” szó-kincstani bizonyítékainak nagy részét.

„Vicces”? „Ügyes”? Én nagyon unom. „Felháborító”? Fontos képesség, de hiba elmerülni benne.

Ez általános eljárás a finnugrisztikában. (Nemkülönb az indoeurópaisztikában.²⁸) Ha bármely két, mégoly távoli „rokon” nyelvben megvan egy szó, akkor az rögtön „ősi örökség”. Az összes többi „rokon” nyelvből pedig „biztos” kihalt. Például ha egy magyar szónak van egy (esetleg hangtanilag és jelentésánlag is problémás) nyec megfelelője, akkor az „(valószínűleg) ősi örökség az uráli korból”. A rendszer nyíltan érvényesített „logikájából” az következik, kőkeményen sulykolt ideológiájában ez azzal szinonim, hogy a magyar és nyec „örzik” a 7000 éves ősszót, ami viszont a többi 50 uráli nyelvjárásból, nyelvből (a hosszú idők során, ugye) kiveszett. Pl. alább: ♠ *nyak*. Bár itt legalább az egyetlen, szelkup megfelelő kifogástalan. Mindenesetre ez ürügy arra, hogy a nyilvánvaló germán kapcsolatot *meg se említse*. (Angol *neck*, német *Nacke*.)

Az „uráli” nagyon különböző nyelvek gyűjtőneve. Tény, hogy számos közös és hasonló jellegzetességet nevez meg, a terminus jól használható – ha nem is az értelmetlenül szigorú újgrammatikus értelemben. Nem igazolható, hogy az „uráli” („fgr-, „ugor”) alá sorolt nyelvek valaha közös nyelv voltak. Túlnyomóan két-, három-, négyoldalúak a kapcsolataik, meglehetősen kaotikus eloszlásban. (Amiként az ieu.-ban és altajiban is egyébként.) Nagyon kevés az olyan szó, amely minden uráli nyelvben, nyelvcsoportban megvan. Gyakran inkább területi kapcsolatok ezek, nem leszármazásiai. Gyakran nem lehet eldönteni. Általában hosszan tartó, szorosabb-lazább, esetenként többszörös kapcsolatok, keveredések rendszere. Egyáltalán nem monogenetikus eredetű, hanem sokrétű nyelvszövetségi képződmények, kusza izoglosszátérképekkel. Több jel utal arra, hogy a számi és a finn nem távolodtak, hanem közeledtek a belátható történelmi idők során. A magyar és a mansyi-hanti szintén, aztán újra elváltak. Valaha volt egységük roppant valószerűtlen, bizonyítottan mondani pedig roppant tudománytalan. Szókincstanilag: az i. sz. 10. sz.-i magyar szóállománynak 10%-a, ha nagyon vastagon fog a cezuránk, akkor max. 15%-a bír jól igazolt, kétségtelen vagy valószínű mansyi-hanti kapcsolatokkal. Nem kevés, vannak köztük fontos, elemi, ősi szavak, de még több fontos, elemi, ősi szó, az „ősmagyar kor végi” szóállomány 85-90%-a különbözik. A germán nyelvek esetében épp fordítva, ugyanennyi %-a megegyezik, ami annál is sokatmondóbb, hogy a hivatalos álláspont szerint ugyanakkorra, i. e. 1000 körülre tehető a szétválás elindulása.

Az „ősi örökség” („= fgr./uráli/ugor”) mohó kategóriájának azonban még egy trükkös (szakmailag rítul elmaszatolt) „forrása” van, és pedig a leghatalmasabb. Minden ősi/régi szót, amelynek (a HD szerint) nincs másnyelvi megfelelője, (hallgatólagosan) ide suvaszt. Ld. Tol-

²⁷ A hanti-mansyiban szintén igen jelentős az ősi ieu. szóanyag, amit ugyanúgy nem vizsgáltak, ahogy a magyar esetében sem. De ezek nem kis részt más rétegekhez tartoznak, mint a magyar ieu. kapcsolatai.

²⁸ A Leiden School ennek a logikának próbál gátat vetni, és az ieu.-ban kevéssé, szűk körben kimutatható szavakat nem nevezi azonnal ieu.-nak, csak mert két ieu. csomópontban előfordulnak. E szavakat inkább valamely szubsztrátumnak tulajdonítják, és megpróbálják ezek jellemzőit összeszedni.

nai Vilmos híres 90%-a. (Ennyi lenne az „ősi (= fgr.)” szavak aránya a mai magyar szövegekben.) A suvasztós kategóriák között természetesen a legnagyobb az „ismeretlen eredetűek” aránya (a felsorolásukat ld. 2.2. fejezet). Aztán ilyenek „a magyar nyelv önálló életében keletkezett szavak”. Ezek lehetnek „származékszavak”, melyek etimonja amúgy ismeretlen eredetű (*tul/aj, tol/vaj, til/t, tit/k/ol, tal/ál; ma, most, majd, már*), lehetnek „hangutánzó” szavak (*kap, dal, dob, talp, piros, pofa, bogár, hang, csöcs, zsenge, ráz, puha, púp, ront, romlik, kutat*), „hangfestők” (*szorgalom, serkent, sarkantyú, sűrög, sarjad, gömb, bog, bokor, gomb, bogáncs, sanda, sunyi, mozog*) stb. Ezek lényegében megfajított szavak, nincsenek fgr./uráli megfelelőik. Ám a magyar nyelv, ugye, „mint tudjuk”, szintisztán fgr. volt, tehát az „önálló életében keletkezett” szóanyaga is ebből nőtt ki, tehát voltaképp ez is a fgr. ősiséghez tartozik. Ezek vagy kihaltak a fgr. nyelvekből, vagy magyar invenciók, de fgr. alanyonon.

Így lesz tehát a fehérből fekete, a nem fgr.-ból fgr.

Egyébként, természetesen, éljen, és virágozzék végre újra, a magyar és uráli/fgr./ugor népek és nyelvek ősrégi és megbonthatatlan kapcsolata²⁹ (mely valaha legalább tudományos szinten megvolt).

De minimum dupla annyi (a HD által) megfajított, sem fgr., sem más kapcsolattal nem rendelkező szó van az ősmagyar kor végi szókincsben, mint fgr. kapcsolattal rendelkező. Elemi, mély szavak, a szövegstatistikai többség.

Ismét csak: nem kétséges a fgr. kapcsolatok mélysége, fontossága. Miért hát ez a megszállott bizonykodás, hogy csakis fgr. és semmi más? Miért ezek a nem korrekt, nem tárgyilagos, az ellenérveket tendenciózusan elhallgató bemutatások?

4. A KisPÉK-elv minden gondolatot megelőz, minden irányban érvényesül. Nagyjából az ómagyar kor (895–1526) végéig, de legalább a közepéig, egyszerűen nincs olyan a HD-ban, hogy magyar jövevényszó bármely más nyelvben.³⁰ Minél régebbi egy magyar szó, annál inkább érvényes a HD-ban: ha van másnyelvi megfelelője, csakis onnan errefelé jöhetett. Ez az automatikus „törvény” sehol nincs kifejtve, megindokolva a HD műveiben. Nem vizsgálta ezt a kérdést senki tudományosan. Amit tehát biztosan tudunk, hogy ez *pontosan az ellentettje az ED elfogultságának*. Az ősiségben magyar > másnyelvi irányra tkp. *nem „illik” gondolni sem*. Amennyire prelimináris, annyira dogmatikus ez a „törvény”. A HD-pap sosem gondolta át és sosem is fog belegondolni ilyesmibe – mivel ez az ellenség kenyere, azt gondolni, hogy az ősiségben bármi a magyar felől megy máshova. Sőt mindenkit inszINUálni fog, „ideológiai” gyanúba keverni, aki felveti ezt a lehetőséget.³¹

²⁹ Elutasítunk mindenféle sovinizmust, gőgöt, mások, csoportok „reménytelen” lenézését, megvetését, gyűlöletét. A kultúrák, nyelvek elvi egyenértékűségéből (és persze különbségeiből; a sokszínűség igényléséből) indulunk ki. Minden kritikánk explicit nézetek, mérlegelés és érvelés társaságában legitim és hatékony csupán.

³⁰ Nagyon gyér számú kivétel lehet. A *szállás*-ra emlékszem. Itt a keleti (orosz, tatár stb.) szavakat régi magyar hagyatékknak tartja. A *szablya* és a *szablya* „elterjesztésében a magyarnak is szerepe volt”, de nem magyar eredetűnek tartja. A *részeg*-nek csak az oszétban van megfelelője, ezt egyesek magyar jövevénynek mondják, ha összefügg a *révül*-lel.

³¹ Ez az a pont, ahol az Ellenlábás Diskurzussal egy szintre kerül, mindenben. Elfogultságaik és provokációik ellentéte – hogy a magyar az ősnyelv, az őskultúra, mindent ő ad át, ill. hogy a magyar a kis primitív északkeleti ugrocska, mindent ő vesz át – mellékes. Módszereik, habitusuk, tüneteik, tudás-szociológiai helyzetük ellentéte mellékes. Háborújuk csupán kamuflázsa szövetségüknek az impo-

De ez a probléma nemcsak a nehezen feltérképezhető ősi (i. e.) réteget érinti, hanem a régít (i. sz. 1. évezred) is. A probléma szakmailag különösen és jól láthatóan, a szláv és a török kapcsolatokkal rendelkező magyar szókincs esetében élesedik ki. Ezek mindegyike két nagy csoportra osztható: 1. Minden szláv/török nyelvben elterjedt, ősi szavak, ezeknek általában egyéb ieu./altaji kapcsolatai is vannak. Ezeknél a másnyelvi > magyar átadási irány a valószínűbb, ha mindenáron el kéne döntenünk. 2. Nem elterjedt, szórvány, nyelvjárási, kihalt, szláv/török megfelelők vannak csak, egyéb kapcsolatok nélkül. Ezek nem ószláv/ótörök szavak, ezeknél az átadási irányt vagy nem tudjuk, vagy közös szubsztrátum, vagy magyar > másnyelvi a valószínűbb. Olyannyira „tiltott” gondolat ez a HD-ban, szlavistáknál és altajistáknál (is), hogy a szó jövevény jellegének vagy átadási irányainak eldöntésére vonatkozó legegyszerűbb módszertani szabályokat is megszegik ahhoz, hogy „fel se merüljön”. (Ezt hívják elfojtásnak.)

5. A HD minden „fgr.”-ral³² kapcsolatos megmozdulásán látni, hogy **vadul elfogult**, de nem világos a motívum. Vadul ideologikus, de nem világos az ideologéma. Avagy: miért is olyan irtózatosan fontos, hogy kizárólag fgr. és semmi más?

„Mert ez az igazság” – hangzik a hivatalos válasz.

Figyelemre méltó, hogy ez, a kizárólagos fgr. eredet és a vele szorosan összefüggő KisPÉK-elv, az igazán komoly tévedés, tudománytalanság, felszínesség a HD-ban. Ha módszertanilag meglehetősen korlátolt, kevéssé innovatív is, de a HD alapos, megbízható és használható – ezt leszámítva.

Ez viszont átfogó, sokrétű és aktív ignoranciát (elfojtást), elszánt vakhitet követel. Logikailag és fenomenológiailag: a hazugság rejtett vagy/és tudattalan kultusza. Az igazság feldeírítésének egy jól bevált eszközeivel, tudománnyal felvértezve. „Hatalmi”, pontosabban kirekesztő-monopolista stratagéma, ahol az ideologéma csupán kamuflázs. Lényeg, hogy az egész dogmatikus-ideologikus konstrukció bármely részének kritikája valamely illegitim ideológiával legyen azonosítható. (Ha mentális zavarok emlegetése és az egyszerű dilettánszász kevés lenne.)

Mindenesetre a „(kizárólag) fgr. eredetű” állításban kizárólag a sosem hangsúlyozott „kizárólag” a probléma. Szakmailag, szociálpszichológiailag, filozófiailag stb. Annak, hogy biztos, ősi magyar~uráli kapcsolatok vannak, hogy a magyar nyelv eredetében, ősi örökségében jelentős összetevő ez, lényegében nincs ellenfele, még az ED-ban sem, akármit hisznek vagy terjesztenek erről a HD-ban. Ez a „kizárólag” teszi lehetővé, tartja életben a KisPÉK-elmet, az északkeletről jött primitív, zárt, halász-vadász, majd nomád nép képzetét. Ha nem lenne a (nem véletlenül sosem emlegetett) „kizárólag”, akkor a lehetséges alternatívák közül a szakma értelemszerűen az ieu. kapcsolatokat kezdené vizsgálni végre. Ez azonban azt jelentené, hogy a magyar nem lehetne többé KisPÉK-nyelv. Pszichológiailag ez döntő motívum – ez magyarázza a legjobban ezt a hatalmas szakmai lapszust, az ősi ieu. kapcsolatok észre nem ve-

tens és rossz ízlésű melodráma folytatására. Végző soron a megismerés, az igazság elleni aknamunkában. Ez az alakzat mélyebb, mint a láthatóbb politikai-intézményi rendszerek (noha ezek tökéletesen felmutatják), ezért is éli túl ezeket, ezért is nem triviális megmondani az igazi ideologémát e furcsa álháborús, kollektív önismerethiányos konfliktusban.

³² Természetesen itt (és másutt is, ahol az elméletről esik szó, a köznyelvi használatnak megfelelően) „fgr.” = „uráli”. A konkrét szótörténeti hivatkozásoknál a HD által definiált módon használjuk ezeket.

vését. A magyar „objektíve” a kulturális underdog, „aki” mindent mindenkitől csak átvesz, és aki ezt nem *hiszi*, az „romantikus”, sovinizta stb.

A kulturálisan felsőbbrendű ieu.-hoz ősilleg aztán végképp semmiféle köze nem lehet.

Ez az igazi tilos gondolat.

Szóba se kerül.

Mivel nem könnyű jóízűen kinevetni. Mivel lényegében minden történelmi ismeretünk arról szól, hogy a magyar (akárhova is vizionáljuk az i. e. és i. sz. első évezredben) nem kerülhette el a mély és többszörös ieu. kapcsolatokat. Mégsem veti fel, vizsgálja ezt senki. Ugyanis a HD–ED háború sem az igazságról szól.³³

Ha a finnugristákat megkérdeznénk, az uráli/*fgr./ugor* tömb melyik részére képzelik mégis a pre-proto-magyart, vagy „a magyar nyelv önálló életét”, aligha a tundrai végét mondanák. Talán az is lehet, hogy a délit. Innen csak egy lépés a realiztikus kép: akkor kb. biztos, hogy délről ieu. nyelvűek a szomszédok/kapcsolatok, iszonyú rég óta.

De nem a HD-pap számára. Számára ez a tiltott gondolat és terület. Gépiesen kapja el a figyelmét az ősi ieu. kapcsolatok legnyilvánvalóbb jeleitől, vagy fogja rá az utolsó évezredre.

Sőt. Az ősi ieu.~*fgr.* kapcsolatok hivatalosan megállapított eseteinek a vizsgálatát sem tekinthetjük feladatának. A TESz-ben igen sok fontos ősi szónál szerepel, hogy „a szó ieu. kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek” (persze csak ha van uráli megfelelő). De senki sem végez ilyen vizsgálatokat.³⁴ Kinek a feladata lenne ez, ha nem a szakterület professzionistáié, pl. finnugristáké? Vagy ez nem elég érdekes feladat? A társadalmi megrendelőt, a történelmi múltjukra és mindenfélére kíváncsi adófizető polgárokat biztosan legalább annyira érdekelnék ezek, és bármilyen *igazi kutatás, ami az ismeretlen megismerésére irányul*, mint a „szinte tökéletesen ismertnek” a „még tökéletesebb megismerése”. A HD azért nem foglalkozik ilyesmivel, mert bele kellene gondolnia, amibe tilos: a magyar és az ieu. (és az uráli és az altaji stb.) nyelvek ősi/régi, folyamatos kapcsolataiba. Az újgrammatikus nyelvtudomány azért nem foglalkozik e kérdésekkel, mert fel kellene adnia meghatározó tudományelöttes alapdogmáit és előfeltevéseit, mindenekelőtt hogy a különböző „nyelvcsaládok” egymástól hermetikus elszigeteltségben fejlődnek, hogy az alájuk sorolt nyelveknek csakis egymáshoz való viszonyaik vizsgálhatók, hogy minden „rekonstrukció” csakis akkor legitim, ha maximálisan figyelmen kívül hagyjuk minden más családba sorolt nyelv/szó hatását. Az újgrammatikus elmélet és módszertan – a fa-modellel, az „egységes, csak szétfele ágazó alapnyelvek” koncepciójával, a „rokonság”-fogalmával, a különböző nyelvek közötti mély hatások, interferen-

³³ A háború pl. arról szól, hogy „ez nem játék”. A játék viszont arról szól, hogy „ez nem háború”. A játék mindent tud, amiért (nemzetközi, belpolitikai, munkahelyi, családi) háborúkat üzemeltetnek. Egyet kivéve: a háborúban kötelező a bűn, a játékban tilos.

³⁴ Kovács 1997 (de 1975 körül írt szöveg) 100–1: „Ki kell ábrándítanom a hiszékeny kívülállókat, ugyanis több tucat olyan szavunk van, amelyek indoeurópai, altaji vagy kaukázusi megfelelőit már 75 évvel ezelőtt is kimutatták, ennek ellenére még ma is azt írjuk róluk, hogy ilyen vagy olyan kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek. Vagyis a kapcsolatok tisztázására kevés volt az eltelt 75 év és – legyünk őszinték – kevés lesz az elkövetkező 75 is, mivel ezzel a problémával sem foglalkozik senki komolyan. És nem utolsó sorban azért, mert a magyar nyelvtörténet-tudományban eluralkodott az a nézet, hogy az uráli alapnyelvet nem érték idegen nyelvi hatások, védjük meg hát szűzi érintetlenségét a feltevésekkel szemben, s ezt legkényelmesebben úgy tehetjük, hogy nem vizsgáljuk meg ezeket a feltevéseket. [...] magyar finnugristák mindent arra a képzelgésükre építenek, hogy a finnugor népek és köztük mi, magyarok is a Káma folyó vidékén bújtunk ki a tojásból.”

ciák és keveredések absztrakt tagadásával – nemcsak alkalmatlan erre a feladatra, de kifejezetten ellene is van minden más gondolatnak és koncepciónak, amely nem osztja dogmáit. Kizárásos alapon marad hát a(z amúgy általa is lenézett³⁵) „nosztratikus elmélet”, ami – korlátolt módon, de csakis emiatt legitim módon – meghosszabbítja a mitikus, „egzakt”, irreális fa-ág-modellt az ősködig, és azt a valószerűtlent próbálja elhinni és elhíttetni, miszerint csakis egy 10 ezer évvel ezelőtti egységes nosztratikus ősnyelv, „rokonság” maradványai lehetnek a víz, a név, az eszik, az én-te-ő , a só, a hét, a méh, a fazék, a van, a fúr, a forog, a kör-ker- stb. nyilvánvaló „nyelvcsalád”-közi összefüggései.

6. Mindenesetre **a HD lényegében eldugta a magyar nyelvet a nemzetközi tudományos közösség és a nyelvtörténeti kutatás elől.** Érdemes megnézni, hogy a nyelvcsaládközi összetevések diszciplinája (Swadesh, Greenberg, Illics-Szvitics, Dolgopolszkij, Bomhard, Bengtson, Ruhlen, Sztarosztyn stb.), a régi és ősi magyar szóállomány elenyésző (uráli) hányadával, egynegyedével (ha nagyon hiszékeny és kritikátlan, akkor egyharmadával) „kénytelen” dolgozni. Ez lényegében az UEW magyar anyagát jelenti. A többi egyáltalán nincs nekik képben. Hiszen a többi, a HD szerint, altaji vagy honfoglalás utáni ieu. jövevényyszó, „belső keletkezésű”, „hangutánzó”, na és persze „ismeretlen eredetű” szó. Ezekről nem tud a nemzetközi nyelvtudomány. Lehetnének persze alaposabbak is, belenézhetnének az EWUng-ba (bár ez csak 1991–95-ben jelenik meg), de nem azok. A legsúlyosabb hiányosság, hogy nem számolnak a rengeteg ismeretlen eredetű ősi, fontos magyar szóval. Nem tűnik fel nekik, milyen sovány az UEW magyar anyaga. És ennek is mekkora része mennyire problémás (néhányat azért kritizálnak, főként jelentéstani alapon). Az autistán nyelvcsalád-centrikus módon kreált *-os alakokkal variálnak, néhány újabb hangzómegfelelési szabállyal súlyosbítva az unikornis, valamint a jelenlegi francia király hajának még precízebb leírását.³⁶ De még így is könnyen bizonyítható, hogy a nyelvcsaládok teljes elszigeteltségben való vizsgálata tudományos nonszensz, ld. Bengtson–Ruhlen 1994, akik egyúttal amondók: „Úgy véljük, ideje, hogy a nyelvészek felhagyjanak az összehasonlító módszer alábecsülésével és következetesen alkalmazzák a világ nyelveinek szókincsére, *prekonceptió nélkül*” (289, kiemelés az eredetiben).

A magyarnak különben is rémisztő híre van, hogy milyen bonyolult. De ez csak a mellékkörülmény, miért nem tudnak az ieu.-isták szinte semmit a magyarról. A fő körülmény, hogy a HD szerint nincs is benne semmi keresnivalójuk. Egyébként is a „profi” fősabálya, hogy nem szól bele mások dolgába és akkor mások se szólnak bele az övébe. Kár, mert a magyar egy köztes alakzat, gazdag, rétegzett, felerészit ismeretlen eredetű ősi szókinccsel, amelynek összefüggései tényszerűen és módszertanilag is revelatívak, az indoeurópaisztika és a nyelvtörténet-tudomány számára egyaránt. A magyar nyelvtörténet kénytelen élenjáró lenni az újgrammatikus paradigma meghaladásában.

³⁵ Lenézi, de csakis azért tudunk nosztratikus kutatásokról, csakis azért lehetett tevékenységük legitim az intézményrendszerben, mert mindenben az újgrammatikus krédót követték. Szóval kicsit viszsza-aznak mondanám ezt a lenézést. Pontosán a nosztratikus alkalmazásnál lehetne igazán tesztelni a jelenlegi összehasonlító módszer megbízhatóságát és heurisztikus erejét.

³⁶ Az unikornis és a jelenlegi francia király kopaszága a logikusok hagyományos példája a nemlétező dolgokról szóló állítások igazságértéke problémájának illusztrálására.

RÖVIDÍTÉSEK:

ieu. = indoeurópai (= PIE)

fgr. = finnugor (= PFU)

msh. = mássalhangzó

mgh. = magánhangzó

ómagyar kor = 895–1526 (az elejét nem definiáljuk élesen; 1000-ig ki lehet tolni³⁷)

ősmagyar kor = i. e. 1000 – i. sz. 895, ezt két részre bontottam: régi és ősi

csomópont = élesebben elkülöníthető nyelv/csoport (pl. görög, itálikus, kelta, germán, balti, szláv, ind, iráni, magyar, finnségi, permi, volgai, ugor³⁸, szamojéd, jukagír, török³⁹, mongol, mandzsu-tunguz, dravida stb.). Ezek sokkal biztosabb, objektívebb alanyai lennének minden tárgyilagossá, tudományos összevetésnek, mint a hipotetikus, erőltetett, újgrammatikus értelemben biztosan nem létező, egymástól hermetikus elszigeteltségben vizsgált „nyelvcsaládok”

HD = hivatalos diskurzus (avagy a magyarországi „finnugrizmus”)

ED = ellenlábás diskurzus (a magyar „az” ősnyelv / egy ősi magaskultúra / a sumérral rokon stb.)

KisPÉK-elv / -koncepció = „Kis, Primitív, Észak-Keleti, zárt, színfinnugor nyelvű, halász-vadász, később nomád állattartó népcsoport i. sz. 5-600 körül⁴⁰ rásodródik a sztyeppére, kicsit eltörökösödik, végül 900 körül a Kárpát-medencében landol” – a HD dogmája a magyar nyelv és nép kizárólagos eredetéről; és egy ezzel összekapcsolt kimondatlan előfeltevés, miszerint a magyar minden nyelv-nél/kultúránál fejletlenebb: miközben hatalmas mennyiségű szót vesz át más nyelvekből, egyet se ad át más nyelvekbe (kb. i. sz. 1500-ig)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Askedal 2001 = Askedal, John Ole, *Conceptions of Typological Change*, in Haspelmath, Martin, ed., *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*, 2. kötet, de Gruyter, Berlin–New York

BBB = Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán, *A magyar nyelv története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987

Békés 1997 = Békés Vera, *A hiányzó paradigma*, Latin Betűk, Debrecen.

Bengtson–Ruhlen 1994 = Bengtson, John D. – Ruhlen, Merritt, *Global Etymologies*, in Ruhlen, Merritt, *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*, Stanford UP

Benkő 1962 = Benkő Loránd, *Adatok a magyar szókincs szerkezetének változásához*, Nyelvtudományi Közlemények 1962, 115–36

Benkő 1997 = Benkő Loránd, *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ebből következik*, in: Kovács László – Veszprémy László, szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Budapest, Balassi K., 163–76

Bereczki 1986 = Bereczki Gábor, *A magyar nyelv finnugor alapjai*, Tankönyvkiadó, Budapest

Bloomfield 1933 = Bloomfield, Leonard, *Language*, Henry Holt and Co., New York (1956)

³⁷ Az 1000 kutatási szempontból mindenképp korszakhatár, ekkortól vannak ugyanis magyar szavakat nagyobb számban tartalmazó írásos forrásaink.

³⁸ E dolgozatban ugor = hanti és manysi (a magyar nélkül).

³⁹ A köznyelvi *török* szóra a nyelvtörténetben és e dolgozatban az *oszmán* kifejezést használjuk, és a *török* (vagy *türk*) itt egy sok nyelvből álló nyelvcsoportot jelöl: pl. oszmán, kun, csagatáj, baskír, tatár, kazah, kirgiz, ujjur, csuvas, jakut.

⁴⁰ A HD szerint (néhány iráni szót leszámítva) ogur-török jövevényszavak az elsők, amik beépülnek az addig színfinnugor nyelvbe. A kapcsolat az ogur-török (avar, bolgár, kazár) expanzió (ami alighanem a hunokkal kezdődik 400 körül, de a HD a hunokkal való kapcsolatot kizárja) következménye, és legalábbis 5-600-ra nagy biztonsággal tehető. Az ez előtti közvetlen altaji kapcsolatot a HD – végül – kizárta. Ld. Róna-Tas 1997.

- Bomhard 1995 = Bomhard, Allan R., *Indo-European and the Nostratic Hypothesis: History of Research, Current trends, and Future Prospects*, Boston UP, Massachusetts
(<http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED379944.pdf>)
- Bomhard 2008 = Bomhard, Allan R., *Recent Trends in Nostratic Comparative Linguistics*, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, vol. 2, no. 4 (net)
- Bonfante 1947 = Bonfante, Giuliano, *The Neolinguistic Position (A Reply to Hall's Criticism of Neolinguistics)*, Language, Vol. 23, No. 4 (Oct. – Dec., 1947), 344–75,
<http://www.jstor.org/stable/410296>
- Boros–Rapcsányi 1975 = Boros János – Rapcsányi László, *Vendégségben őseinknél*, Gondolat, Budapest (a jó ismeretterjesztés)
- Budenz 1866 = Budenz József, *A magyar ún. igekötők s az árja igepraefixumok*, Nyelvtudományi Közlemények V/1, MTA, <http://www.nytud.hu/nyk/reg/005.pdf>
- Dolgopolski 2008 = Dolgopolski, Aharon, *Nostratic Dictionary*, McDonald Institute for Archaeological Research, University of Cambridge (StarLing)
- EWUng = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–6*, Akadémiai K., Budapest, 1991–95
- Fehér 2011 = Fehér Krisztina, *A családfamodell és következményei*, Magyar Nyelvjárások, XLIX, 105–28, Debreceni Egyetem, 2011 (net)
- Fehér 2012 = Fehér Krisztina, *Az affinitástól a hálózatokig, avagy a nyelvek filogenezise*, Magyar Nyelvjárások, L, 77–105, Debreceni Egyetem, 2012 (net)
- Feoktyisztov 1999 = Feoktyisztov, Alekszandr, *A moksá-mordvin nyelv alapjai*, Budapesti Finnugor Füzetek 9, ELTE, Budapest
- GermED = Kronen, Guus, *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Brill, Leiden–Boston, 2013
- Gombocz 1908 = Gombocz Zoltán, *Honfoglalás előtti török jövevényszavak*, Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadása, Budapest (net)
- GreED = Beekes, Robert S. P., *Etymological Dictionary of Greek*, Brill Academic Publishers, Leiden–Boston, 2010
- Greenberg 2002 = Greenberg, Joseph H., *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family, I-II*, Stanford UP, Stanford, Cal.
- H Tóth 1997 = H. Tóth Imre, *Szláv nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 61–9
- Hadrovics 1976 = *Magyar–szláv nyelvi érintkezések etimológiai problémái*, in Benkő Loránd – K. Sal Éva, szerk., *Az etimológia elmélete és módszere*, Akadémiai, Budapest, 111–6
- Harmatta 1997 = Harmatta János, *Iráni nyelvek hatása az ősmagyar nyelvre*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 71–83
- HittIL = Kloekhorst, Alwin, *Etymological Dictionary of Hittite Inherited Lexicon*, Brill, Leiden, 2007
- Honti 1975 = Honti László, *Az alapnyelvi rekonstrukciók kérdéséről*, in Benkő Loránd – K. Sal Éva, szerk., *Az etimológia elmélete és módszere*, Akadémiai, Bp., 31–37
- Honti 2013 = Honti László, *Eimológiai adalékok*, Nyelvtudományi Közlemények, 109, 69–90
<http://www.nytud.hu/nyk/109/03-HontiL2.pdf>
- Horváth L. 2000 = Horváth László, *Etimológiai kategóriák arányai mai elbeszélésekben*, Magyar Nyelv, 2000/2, 170–80 és 2000/3, 316–31 (net)
- Hutterer 1986 = Hutterer Miklós, *A germán nyelvek*, Gondolat, Budapest
- Kiefer 2007 = Kiefer Ferenc, *Jelentélmélet*, Corvina, Budapest (net)
- Kiss–Pusztai = Kiss Jenő – Pusztai Ferenc szerk., *Magyar nyelvtörténet*, Osiris K., Budapest, 2003
- KMNY = É. Kiss Katalin – Gerstner Károly – Hegedűs Attila, *Kis magyar nyelvtörténet*, Pázmány P. K. E., egyetemi jegyzet, Piliscsaba, 2013, <http://mek.oszk.hu/15000/15090/15090.pdf>
- KomiES = Lütkin, V. I. – Guljaev, E. S., *Kratkij etimologicseskij slovar' komi jazüka*, Nauka, Moszkva, 1970
- Kosztolányi 1930 = Kosztolányi Dezső, *Nyílt levél Antoine Meillet úrnak*, Nyugat (MEK)
- Kovács 1997 = Kovács Vilmos, *Kik voltak...? Nyelv- és őstörténeti írások a honfoglaló magyarság kialakulásáról I-II.*, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár

- K. Sal 1952 = K. Sal Éva, *Az obi-ugor nyelvek tagadó névmásainak kérdéséhez*, Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 210–19
- K. Sal 1956 = K. Sal Éva, *Tagadás az obi-ugor nyelvekben*, Nyelvtudományi Közlemények, Bp., 73–111
- Kuhn 1962 = Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, Second Edition, enlarged, 1970
- Künnap 1998 = Künnap, Ago, *Breakthrough in Present-Day Uralistics*, Tartu (net)
- Lakó 1956 = Lakó György, *Észak-manyisi nyelvtanulmányok*, Nyelvtudományi Közlemények, Budapest, 14–72
- LatinED = de Vaan, Michiel, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Brill, Leiden–Boston, 2008
- Marcantonio 2006 = Marcantonio, Angela, *Az uráli nyelvcsalád: Tények, mítoszok és statisztika*, Magyar Ház, Budapest
- Munkácsi 1901 = Munkácsi Bernát, *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben*, MTA K., Budapest (net)
- NUL = Miestamo, Matti – Tamm, Anne – Wagner-Nagy Beáta szerk., *Negation in Uralic Languages*, John Benjamins P. Co., Amsterdam–Philadelphia, 2015
- Papp 1974 = Papp Ferenc: *A lexémák szófaja, alaktani szerkezete és eredete*. Magyar Nyelv, LXX, 55–68
- Pátrovics 2002 = Pátrovics Péter, *Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról*, Magyar Nyelvőr 126/4, 481–9
- Poe 1844 = Poe, Edgar Allan, *Az ellopott levél (The purloined letter)*
- Pok-IEW = Pokorny, Julius, *Indogermanisches Wörterbuch I–III.*, 1957, <http://indoeuropean.info/pokorny-etymological-dictionary/index.htm>, ill. StarLing
- Pusztay 1997 = Pusztay János: *Az uráli őshaza rekonstruálásának egy lehetséges nyelvészeti modellje*, Életünk, 1997/3. szám, 410–20
- Róna-Tas 1978 = Róna-Tas András, *A nyelvrokonság*, Gondolat, Budapest
- Róna-Tas 1997 = Róna-Tas András, *Török nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre*, in Kovács László – Veszprémy László szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*, Balassi K., Budapest, 49–60
- Ruhlen 2007 = Ruhlen, Merritt, *Epilogue for L’Origine des langues*, <http://www.merrittruhlen.com/files/Postscript.pdf>
- Schuchardt 1889 = Schuchardt, Hugo, *A magyar nyelv román [újlatin] elemeihez*, Hornyánszky V. Sajtója, Budapest
- Seiler 2000 = Seiler, Hansjakob, *Language Universals Research: A Synthesis*, Gunter Narr Verlag, Tübingen
- SlavIL = Derksen, Rick, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden, <https://archive.org/stream/EtymologicalDictionaryOfTheSlavicInheritedLexicon>
- StarLing = Sztarosztyin, Szergej, *The Tower of Babel: A Global Etymological Database*, <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?root=config>
- TESz = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*, Akadémiai K., Budapest, 1967–1984.
- Thomason 2003 = Thomason, Sarah G., *Social factors and linguistic processes in the emergence of stable mixed languages*, in Matras, Yaron – Bakker, Peter, *The Mixed Language Debate: Theoretical and Empirical Advances*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York
- TLH = Róna-Tas András – Berta Árpád, *West Old Turkic: Turkic Loanwords in Hungarian I–II.*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2011
- Tolnai 1924 = Tolnai Vilmos, *Halhatatlan magyar nyelv*, Magyar Nyelv, 50–9. Budapest
- Várnai–Wagner 2003 = Várnai Zsuzsa – Wagner-Nagy Beáta: *Magánhangzó-harmónia a nganaszban*, Nyelvtudományi Közlemények, 100, 321–38
- Wagner-Nagy 2005 = Wagner-Nagy Beáta: *A tagadás kifejezésének módjai a nganaszban*. Nyelvtudományi Közlemények, 102, 64–88, <http://www.nytud.hu/nyk/102/wnbtagad.pdf>
- Wostj = Steinitz, Wolfgang, *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, Akademie-Verlag GmbH, Berlin, 1966
- WogW = Munkácsi Bernát – Kálmán Béla: *Wogulisches Wörterbuch*, Akadémiai K., Budapest, 1986 <http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/index.php?abfrage=munka&subnavi=edictionary>

YukED = Nyikolaeva, Irina, *A Historical Dictionary of Yukaghir*, Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 2006

ZESz = Zaicz Gábor, szerk., *Etimológiai szótár*, Tinta K., Budapest, 2006 (rövidítve és szelektálva, de nagyjából az EWUng anyagát tartalmazza, néhány fontos kiegészítéssel, mint pl. a magyar todalékok szerepeltetése, ami a TESz-ből és az EWUng-ból egyaránt hiányzik)

Zaicz 1982 = Zaicz G[ábor]: *Word-structure and etymology (On the ancient layer of words of unknown origin in the Hungarian language)*, Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 32. („1982”, 1985). 1–4. 53–70

SOBRI